

BUKARESTI MOZAIKKOCKÁK

Bukarest.

Az erdélyi ember, aki inkább csak olyankor tölt ott el két-három napot nagy muszájból, ha valami ügyes-bajos dolga van, alig várja, hogy hazaszabaduljon belőle. S még egy hét múlva is elborzadva gondol erre az egyáltalán nem neki való világra, amelyben ő csak csetlik-botlik, elbizonytalanodva téblábol az ügyintézés útvesztőiben. A városképből csak a szemetes utcák, a búz, a por vagy – évszaktól függően – a sár vagy locspocs, a metsző hideg vagy az elviselhetetlen hőség, a zsúfolt, levegőtlen villamosok, autóbuszok, a lökdösődő, tülekedő, hangoskodó emberek maradnak meg emlékezetében, s ezeket is igyekszik mielőbb elfelejteni.

Nem csodálkozom rajta. Bukarestet pár nap alatt csak félreismerni lehet, megismerni nem, megszeretni meg éppen nem. Tizennyolc évet töltöttem ott, és beletelt néhány évembe, míg úgy-ahogy megtanultam eligazodni ebben az egészen sajátos világban. Kezdetben szinte semmit nem értettem az egészből, csak döbbenet vettem tudomásul, hogy Caragiale számomra addig oly bizarr figurái, akikről mindaddig esküdni mertem volna, hogy egy igen eredeti fantáziájú író abszurd teremtményei lehetnek csupán, itt százával jönnek-mennek az utcán. (Azóta alkalmam volt meggyőződni róla, hogy az erdélyi románok, akik ezt a világot nem ismerik igazán, képtelenek Caragiale művét a maga teljességében átérezni.) Izgatni kezdett a dolog, s attól fogva úgyszólván módszeresen figyelni kezdtem ezt a mozgalmas életet, úgy, ahogy az antropológus vizsgálni szokott egy számára ismeretlen kultúrát. Autóbuszon, villamoson, sorbanállás közben, piacon, ahol csak alkalmam nyílt rá, mindenütt arra figyeltem, hogyan viselkednek, hogyan nyilvánulnak meg ezek az emberek, mit hisznek, mit remélnek, mit helyeselnek vagy helytelenítenek, miért teszik azt, amit tesznek, s mért éppen úgy, és nem másképp. Megunhatatlanul szép foglalatosság volt ez, számtalan tanulsággal, amely azzal a módszertani konklúzióval zárult, hogy ma már azt hiszem: az antropológus számára követendő elvként elő lehet ugyan írni a szenttelen megfigyelő szerepét, de ezt a gyakorlatban aligha tudhatja érvényesíteni: lehetetlen, hogy előbb-utóbb nagyon a szívéhez ne nőjön az a világ, az a kultúra, amelynek pedig ő csupán külső szemlélője akart lenni.

Légvonalban Párizs több mint négyannyira van Bukaresttől, mint Isztambul. A háború előtt a bukaresti úrinép mégis szívesen emlegette városát kis Párizsként, ami persze – minden latinitás és frankofónia ellenére – nem jelentette azt, hogy a párizsiak viszont nagy Bukarestnek szerették volna tudni magukat. Bukarest egykori francia kultúrájának romjaival a hetvenes évek közepén még gyakran lehetett találkozni: többször is láttam parkokban

sétáló, hajdan jobb módot látott idős hölgyeket, akik franciául csevegtek egymással, *ma chère*-nek szólítva egymást. Az antikváriumok polcai roskadoztak a francia könyvektől, felvágatlan alig volt köztük, olvasásban megviselt példány viszont annál több. Nemigen vette őket senki – egy letűnt kor emlékei voltak csupán.

Sokan úgy vélik, a románok szinte kivétel nélkül, hogy a francia kultúrához való szorosabb kötődés egyértelműen a latinitásnak köszönhető. Tartok tőle, hogy nem ilyen egyszerű ez a dolog. Úgy látszik, valami miatt – vérmérséklet? életszemlélet? ki tudja? – a Balkánon a nyugati kultúrából a francia illeszhető leginkább a helyi értékrendhez. Hiszen a törökök nem újlatin nyelvet beszélnek, semmiféle rokoni szál nem köti őket a franciákhoz, a nyugati kultúrát mégis a francia közvetíti számukra. Augustus római császár neve törökül *Ogüst*, a geológiáé *jeoloji*, és így tovább. Életemben nem láttam találóbb képi megjelenítést annak, hogy mi is tulajdonképpen a Balkán, mint egy isztambuli zsúfolt utcasarkot ábrázoló képeslapon: egy üzletház oldalán kétemeletnyi magas reklámtábla hirdeti öles betűkkel, függőlegesen felírva, a cég nevét: ŞANZELIZE. Hát ez a Balkán, röviden és tömören. S a bukaresti francia-szimpatia? Ki tudja? A francia rokonok távol vannak, Isztambul közel.

A bukaresti köznép életszemléletén is inkább ez érződik. Számára a francia kulturális hatás idegen, őt ez nem érintette meg. Legfeljebb néhány szó erejéig, mint amilyen a nők között a *bonjur*-ral való köszönés. (Vagy, ha nagyon kedveskedni akarnak: *bonjurică*.) A román társadalmon ez elég nagy tehertétel. A román irodalmi nyelv francia mintára alakult ki, tele van neologizmusokkal, így aztán már az újságok nyelvét is csak az érti igazán, aki ehhez kellő iskolai képzésben részesült. A bukarestiek – és nemcsak a bukarestiek – legnagyobb része csak úgy felében-harmadában fogja fel, miről beszélnek a rádióban, tévében, miről írnak a lapok, mert a kulcsszavak nagy hányadának jelentése ismeretlen számukra. 1989 decemberének végén a Colțea kórház egyik orvosa mondta el, milyen volt a lövöldözésben megsebesült betegek lelkiállapota: mikor beszállították őket, általában nagyon jó állapotban voltak, mert mint az események résztvevői tudták, hogy mi történt. Pár nap elteltével azonban valami pánikszerű bizonytalanságérzet vett erőt rajtuk, mert elkezdtek újságot olvasni, és nem értették világosan, hogy azok mit írnak, voltak szavak, amelyeknek rosszul következtették ki a jelentését, és erőt vett rajtuk a félelem. Ezt már csak azért is tartom fontosnak elmondani, mert csak ezzel együtt érthető igazán, hogy ezek a szegény emberek miért vannak annyira kiszolgáltatva a manipulációnak: jórészt azért is, mert például Gabriel Liiceanu gyönyörűen kimunkált szövegeit nem értik teljesen, viszont Corneliu Vadim Tudor kocsmái stílusát annál inkább.

Bukarest egy egészen sajátos képződmény. Lakossága szerfölött tarka, mindenfelől származtak ide emberek, oltyánoktól moldvaiakig mindenféle. A régi Bukarest nagyszámú görögöt olvasztott magába, erre emlékeztetnek az oly gyakori *-ache* meg *-iu* végű családnevek (*Manolache*, *Iordache*, *Dumitrache*, *Vasilii*, *Grigoriu*, *Gheorghiu* stb.). A

külváros („mahala”) nyelvében egyre-másra bukkannak elő a török eredetű szavak. Cigányokkal is lépten-nyomon találkozik az ember. Úgyhogy elég kockázatos volna bármit is a román kultúrára általánosítva kijelenteni, ami bukaresti megfigyelésen alapul. Ez ellen egyébként a bukaresti román elitértelmiség is tiltakozna: Bukarestet szívesen tekintik amolyan gyülevész népségnek, amelyhez nekik mint az igazi román kultúra hordozóinak semmi közük, ezért aztán nem is igen igyekeznek a közelébe. A bukaresti nép szánnivalóan magára van hagyva, az értelmiséget – a „könyves [= írástudó, tanult] embert” („om cu carte”) – távol érzi magától, tisztelettel, de ugyanakkor gyanakodva is tekint rá. És számtalanszor volt alkalmam tapasztalni, milyen hálásak tudnak lenni ezek az emberek, ha a tanult ember közjük ereszkedik, de nem leereszkedőleg, hanem csak úgy, ember módra: ilyenkor megnyílik a szívük, s az ember csak ámul, mi minden van bennük.

Így üldögéltem egyszer köztük egy üres szobában, egy felfordított vödör volt a székem, mivelhogy úgymond szobafestés volt nálunk, s az egyik emlékezetes élményem innen származik. Lakáscsere után, a Bukarestben normálisnak tekinthető másfél hónapi várakozási idő leteltével végre megjöttek az ICRAL munkásai, hogy rendbe tegyék a lakást, élükön egy tipikus bukarestinek mondható szobafestő, név szerint domnu Pilică. Olyan volt, mint a neve: vézna, rosszul öltözött ember, de eleven szemű, aki melleleg a vodkát sem utasította el, ha már kínálták vele. Nyomában a „csapata” (az „echipa”), mely állt a feleségéből meg egy tanulólánnyból, aki inkább a nézőközönség szerepét töltötte be. (Ahogy megláttam őket, eldöntöttem, hogy csak olyan munkát bízok rájuk, amit nem lehet elrontani; utóbb kisült, hogy sajnos az elronthatatlan dolgok határát túlságosan tágra szabtam.) Dolgozott még ott egy cigány származású kőműves, domnu Costică, aki viszont gyönyörű munkát végzett, nagy élvezettel. Tizenegy óra tájt úgy illik, hogy a munkásember elfogyassza a kis kávéját („o cafeluță”), ennek ültünk neki nagy komótosan mi öten. S akkor, mivel a beszéd az élet folyására terelődött, egyszer csak nagy csend lett, és olyan arccal, mintha csak templomban volnánk vagy temetésen, de mindenesetre a hétköznapi világán kívül, domnu Pilică elkezdte mondani, csak úgy, magának, mintha valami vers vagy zsoltár jutott volna eszébe:

„Hát ilyen az ember sorsa.

Reggel felkelsz, elmész a munkába, dolgozol, leülsz kávézgatni, megint dolgozol – s ez így megy nap mint nap.

És nem is gondolsz arra, hogy közben a sorsrendelők („ursitoarele”) fonják az életed fonalát, és egyre fogynak a napjaid.

És mikor végét érik a fonalnak, akkor jön a Halál, akkor menni kell.

Az ember – milyen, ugye, az ember? – próbálna vele alkudozni:

– Hogyhogy? Csak így, minden értesítés nélkül? Várjál még bár egy hetet!

De a Halál azt mondja:

– Neked azt tudni kellett, hogy én egy nap érted jövök. Nem fájt neked soha a fejed? Nem hasogatott a lábad? Nem nyilallt a derekadba? Na látod, ezek mind annak voltak a jelei, hogy én egy nap eljövök. Most lefonták a fonaladat, nem maradhatsz tovább.

S akkor menni kell.

Így van számunkra elrendelve.”

Látni, filmezni kellett volna akkor ezeket az embereket, ahogy ott ültek, arcukon legalább kétezer esztendővel, úgy ültek ott, úgy hallgattak, ahogyan a homéroszi kor görög pásztorai hallgathattak együtt, mikor valamelyikük csak úgy felidézte az élet fonalát fonó moirákat.

Kétezer esztendeje mondják ezt. Közben jött a kereszténység, az ortodoxia, a kommunizmus – átment fölöttük, mintha nem is lett volna, az ő sorsukat változatlanul a régi balkáni végzet irányítja, a moirák, az „ursitoarele”, a fátum.

Ki is gondolhatta volna komolyan, hogy 1989. december 22-éről 23-ára virradó éjszaka ezek az emberek egyszerre átalakulnak majd nyugati demokratákká?

De maradjunk még Homérosznál. Még mielőtt az imént elmesélt történet megesett volna velem, a Kriterionnál rám bízta az *Odüsszeia* kiadásra való előkészítését. Mivel már ismertem az eposzt, úgy gondoltam, akkor lesz a legtanulságosabb, ha olvasás közben az emberközi kapcsolatok formájára figyelek: hogyan köszöntik egymást, hogyan köszönnek meg valamit, hogyan kérlelik egymást – és hasonlókra. Ilyen szempontból olvasva rendkívül tanulságosnak bizonyult az *Odüsszeia*, s ahogy haladtam benne előre, egyre inkább az volt az érzésem, hogy a megfigyelt dolgok sok tekintetben idegenek ugyan számomra, de amúgy valahonnan nagyon ismerősek. Nem jöttem rá a titokra, mígnem az egyik fordultnál egyszer csak románul kezdtem hallani a szöveget. Rögtön világossá vált minden: hiszen Bukarestben pontosan ezt hallom minden utcasarkon! Szinte szó szerint. Sőt még a bukaresti huncutságra (vagy ahogy ott mondanák: „șmecherie”) is találtam egy hamisítatlan példát: mikor az apját, Odüsszeuszt kereső Télemakhosz elbúcsúzik az őt addig vendégül látó Meneláosztól (aki melleleg nem holmi tekergő strici, hanem köztisztviselőben álló derék férfiú!), ez teljesen a bukaresti köznép eszejárásához illő módon – mondhatnám: ravaszul odakacsintva – azt mondja: Várjál, fiú, mert másképp csináljuk! Engem itt a környéken mindenütt ismernek és tisztelnek, tehát „veled indulok el, befogom paripáim, / s végig a városokon hajtom szekered; *soha senki / el nem ereszthet üres kézzel, lesz mindig ajándék: /* vagy jóércü tripúsz kerül onnan, vagy pedig egy tál, / vagy két jó öszvér, vagy ivókupa drága aranyból” (XV. 81–85. – Devecseri Gábor ford.).

Ezek után már nem is csodálkoztam, mikor azt olvastam, hogy a húszas években, amikor Párizsban megjelentek Panait Istrati írásai, a francia kritikusok döbbenetesen állapították meg, hogy jelentkezett egy író, aki egyenesen a homéroszi korból bújt elő.

A huncutságra – a „șmecheriára” – visszatérve: való igaz, amit az oda érkezők két nap alatt is megállapíthatnak, hogy a bukarestiek többsége ott ejti át a másikat, ahol tudja. Az átejtés valóságos tartalma azonban csak a bukaresti kultúra értékrendjében értelmezhető. A kívülálló könnyen arra a meggyőződésre juthat, hogy ezeknek az embereknek a legnagyobb része elvetemült gazember, aki nem ismer sem istent, sem erkölcsöt, aki előtt semmi sem szent. Pedig itt az átejtés a kultúra egyik eleme, mondhatni rituális cselekvés, amelynek fő célja nem annyira a várható haszon elnyerése (ami persze nem árt), mint inkább a virtus megmutatása: akinek sikerül valakit átejtenie, az önmaga és mások előtt is saját életrealitását igazolja vele, ő a rátermett, jól boldoguló, talpra eső („descurcăreț”) „menő fej”, míg a másik, akit átverték, a balek („fraier”). Ebben a világban az életrealitás igen magasan helyezkedik el az értékskálán, jóval a mi fogalmaink szerinti becsületesség vagy az igazmondás fölött. Az ilyen átejtések társadalmi megítélése is ehhez van mérve: mivel a „ki kit (ejt át, győz le)” elve (a „care pe care”) a társadalmi rangkijelölés általánosan elfogadott módja, a közösség rendszerint a győzöt jutalmazza elismerésével, nemigen veszi védelmébe az alulmaradót, hacsak valami nagy szabálysértés nem történt az átejtés során. Az átejtésnek ugyanis korlátozó szabályai vannak, ezeket illik betartani.

Szabályai vannak a veszekedésnek is. Vannak persze komoly veszekedések is, igaz, hogy feltűnően ritkán, amelyek nincsenek tekintettel semmiféle szabályra, ezek az „örök harag” jegyében zajlanak. A legtöbb veszekedés azonban inkább szokás jellegű és szabálykövető. Ezt akkor lehet a legjobban megfigyelni, ha egy kívülről érkezett cseppen ilyen helyzetbe, aki nincs tisztában a bukaresti veszekedések szabályaival. Egyszer nekem esett valaki az autóbuszban, mert a tülekedésben véletlenül a lábára léptem; rákezdte keményen, s mikor én mint újonc bukaresti úgy értékeltem, hogy amit rám rakott, már messze meghaladta a sértés határát, azt találtam neki mondani, hogy menjen az ördögbe („Du-te dracului”). Mire ő teljesen elképedt, elkezdett hebegni-habogni, és szinte kétségbeesve azt mondta: „De hát álljon meg, jóember, hát hogy mondhat nekem ilyet, hát mi rosszat tettem én magának? Megbántottam én magát valamivel?” Kénytelen voltam tőle bocsánatot kérni, mert rögtön megértettem, hogy ő nem is veszekedett velem komolyan, csak úgy, megszokásból (vagy tán nem is velem veszekedett, hanem a főnökével, hogy adja ki a mérgét, ahogy azt a bukarestiek szokták, mielőtt hazamegy a feleségéhez), én meg olyat mondtam neki, ami csak nagyon komoly veszekedésben hangozhat el, akkor is csak kivételesen.

Mert embert anyjába küldeni bátran lehet, de az ördögbe nem. Ez már átoknak számítana, s azt Bukarestben nagyon komolyan veszik. Istennel káromkodni sem hallottam Bukarestben senkit, ha igen, az vagy magyar volt, vagy erdélyi román. De semmiképpen sem igazi bukaresti.

A bukaresti ember ugyanis állandóan Isten közelében él. No nem úgy, mint ahogyan nyugati egyházak jámbor istenfélői gondolnák. Nem. A bukaresti ember számára egyszerűen nincs éles határ a szent és a profán között. Számára a mindennapi élet apró eseményei, jelenségei egy kicsit valamiféle szentség hordozói is, mindennek van valami földöntúli tartalma, ha nem egyéb, hát az események elkerülhetetlenségébe vetett fatalista hit. Éppen ezért még csak azt sem merném állítani ezekről az emberekről, hogy babonások. Más ez, mint a mi fogalmaink szerinti babona. A bukaresti köznépre valóban igaznak tűnik az, amit valaki (sajnos már nem tudom, ki) a románokról mondott, hogy tudniillik számukra a transzcendencia a szomszéd kertjénél kezdődik. A földiek és földöntúliak közötti éles határ hiánya folytán a szent régiójába tartozó dolgok is tele vannak profán elemekkel – ennek érzékeléséhez elég egy temetésen figyelő szemmel részt venni. Számomra ez az összemosódás volt az egyik legfeltűnőbb különlegesség kezdettől fogva, kerestem is nagyon, hogyan lehetne ennek lényegét nagyon tömören és mindent kifejezően megfogalmazni. Véletlenül bukkantam rá az utcán, egy villamosmegálló nevét jelző táblán ott állt a három szó, mely együtt borzongató szépséggel fejezte ki számomra, mi is az, hogy Bukarest: *Biserica Ancuța Băneasa*. Hát ez az. Egy város, ahol a templom nem egy szent nevét viseli, hanem egy hajdani nagyasszonyét, aki bänné ugyan (Băneasa), de akkor sem Ana, hanem kicsinyítőképzős, kedvesen hangzó Ancuța. Aki meg tudja érezni, milyen szép vers ez így, ez a „Biserica Ancuța Băneasa” (amelynek fordítása, az „Annácska Nagyasszony templom” még közelítőleg sem adja vissza az eredeti hangulatát), az már sejt valamit Bukarest lényegéből.

Bukarestben a barátság is más, mint mondjuk Erdélyben. Egy igazi barátság sokszor jelent annyit, mint a közeli rokonság. Lehet, hogy a nagy távolságoknak meg a rossz tömegközlekedésnek is tulajdonítható, de ott a baráti látogatás gyakran úgy történik, hogy szombat délután az ember családostul ellátogat a barátaihoz, körülülük az asztalt, étel, ital is kerül rá természetesen, a lemezjátszóból fülsiketítő hangerővel szólnak a kedvenc románcok, amolyan hallgatófélék, s a mulatozók éjfél utánig ezt próbálják túlharsogni. A legmeglepőbb az, hogy a szomszédok nem zsörtölődnek érte: ma nekem, holnap neked, és ezzel el van intézve a csendháborítás. Éjfél után már nem mennek haza a vendégek, hanem ott hálnak, s majd csak másnap délután keverednek haza, mert, ugye, hétfőn munkába kell menni, s a gyerekeknek iskolába.

Ballada, éjjel egykor. Egy harmincöt év körüli fiatalember botorkál az utca közepén; ittas, de nem részeg. Nem is kiabál: üvölt. Inkább a fájdalomtól, a kétségbeeséstől, mintsem a dühtől. „Neluleee! ... Neluleee! ... Hol vagy, te Nelu, te drága barátom, hol vagy? Mit tettél velem, Nelu, mit tettél velem? Hogy tudtál ilyet tenni, te Nelu? Elvetted tőlem a feleségemet, Nelu! És én most meg kell öljelek érte, Nelu! Pedig tudod, hogy én szeretlek téged, mert a

barátom vagy! És mégis meg kell öljelek, mert elvetted a feleségemet! Mért tetted ezt velem, te Nelu, hogy tehetél ilyet éppen énvelem? Látod, most meg kell öljelek ...”

(Egy előre bejelentett gyilkosság története. Avagy: Kyra Kyralina.)

Azt hiszem, mégsem lett ebből emberölés. Inkább úgy képelem, hogy ez a fiatalember másnap bement a munkahelyére, ott végigjárta összes barátait, ismerőseit és ismeretleneit, és mindenkinek részletesen előadta az ő nagy bánatát. És addig mondta, míg végül megfakult az egész, míg kijött belőle minden keserűség.

Mert ez Bukarestben így megy. Az ember beáll a sorba valami földi táplálék reményében, és tíz perc múlva már tudja a mellette állónak minden baját, nyomorúságát, ismeri a rokonságát, szokásait, mindenfélét. Az egész Bukarest egy nagy kibeszélés – azt hiszem, pszichoterapeutára sincs ott olyan nagy szükség, mint más nagyvárosokban. S talán a neurotikus ember is kevesebb, mint másutt.

Hogyan is történik ez? Odaállok a sor végére, előttem-meltem egy ötven körüli munkásasszony. Hallgatunk egy darabig, de két-három percnél nem bírja tovább. Felém fordul, a szemembe néz, és kérdez valamit, mindegy, mit, fő, hogy a kapcsolat létrejöjjön. Például: „Nem tudja, hoztak tegnap kolbászt?” Erre aztán én akár igennel, akár nemmel felelek, az neki teljesen mindegy, mert ő már el tudja kezdeni a magáét: „Úgy gondoltam, beállok már én is ide, hátha kifogunk valamit, egy kis kolbász, az nagyon jó lenne, mert az uram azt nagyon szereti, tudja, úgy megsütve, egy kis tört paszullyal mellé, fokhagymával, úgy szokta meg az anyjánál, aki most nálam lakik, mert apósom meghalt tavaly, Isten nyugtassa, szerencsétlenség érte, aztán most minálunk lakik az anyósom is, de baj van a gyomrával, ilyesmit, mint kolbász, nemigen bír enni, neki is kellene főzzek valamit, de sosincs megelégedve vele, ha így csinálom, az a baj, ha úgy, akkor azért nem jó, nem is tudom, mit tudjak vele csinálni, tegnap is mondom neki, hogy ...” – és így tovább, csak azért nem a végtelenségig, mert közben mégiscsak elérünk az ajtóig, ahol kiderül, hogy a kolbász elfogyott, mehetünk haza. Ezek az emberek mégsem álltak itt hiába: kiöntötték a szívüket, holnap már könnyebben viselik a bajokat. S ha megint nehéz lesz a lelkük, megint eljönnek, a sor meglesz a jövő héten is, és akkor is akad majd valaki, aki meghallgassa őket.

A legcsodálatosabb éppen ez: hogy mindig van türelmes hallgató. S ha az ember őt figyel, látni lehet, hogy csakugyan odafigyel, látszik az arcán, hogy érdeklődik a másik ember baja, sőt át is érzi. Időnként bólogat, megjegyzést tesz. Másutt az ilyesmit már tanítani kell. Ezek az emberek még tudják maguktól.

Lehet, hogy a másik ember meghallgatása nem is önálló része ennek a kultúrának, hanem beletartozik abba az általános érvényű, íratlan, de annál szigorúbb törvénybe, hogy segítségkérést semmilyen körülmények között sem szabad visszautasítani. A nagy segíteni akarás olykor egészen megmosolyogtató, a kívülálló számára nem kis bosszúságot okozó

formákat is ölthet. Bukarestbe érkező erdélyi ismerőseim számára az utóbbi években az volt az első tanácsom, hogy ha valahová el akarnak jutni, és nem tudják az utat, három ember egybehangzó véleménye alapján szabad csak elindulni, mert különben egész nap bolyonghatnak a különböző jó tanácsok labirintusában. A bukaresti ember ugyanis egyszerűen restelli bevallani, hogy halvány fogalma sincs, merre lehet az a bizonyos utca, ahová a kérdező el szeretne jutni, de hogy meg ne sértse („Nehogy azt higgye, hogy nem akarok rajta segíteni!”), inkább eligazítja valamerre, ötven százalékos eséllyel fordított irányba. Mentségére legyen mondván, nagyon messzire sohasem küldi. Például olyat sohasem mond, hogy szálljunk fel erre meg erre a villamosra, menjünk el a végállomásig, ott szálljunk át egy autóbuszra, s úgy menjünk tovább. Nem. A szokásos formula ez: „Üljön fel itt akármelyik trolira, menjen vele három megállót, és ott még kérdezze meg!” Aki tudja, hogy ez mit jelent, természetesen felé sem megy a trolinak, hanem tovább érdeklődik, de aki nem érti, utazgathat így reggeltől estig, s aztán elátkozza még a napot is, amikor Bukarestbe tette a lábát.

1989. december 22-én este az egész Európa szorongva, döbbenet és csodálattal nézte a Televízió épülete köré gyűlt embereket, és levonta magának a konklúziót, hogy íme, ezek az emberek mindenre el vannak szánva, ezek a kommunizmust nem tűrhetik tovább, inkább ott halnak meg, de haza nem mennek. Volt ebben valami, persze, de a jelenség teljes megértéséhez ismerni kell ezeket az embereket. Az történt ugyanis, hogy délután öt óra körül a tévémondó kétségbeesve fordult a lakossághoz: „Emberek, jöjjetek a segítségünkre, kétezer felfegyverzett terrorista közeledik a Televízióhoz, el akarják foglalni, nagy bajban vagyunk! Segítsetek!” Mire a bukaresti ember felállt a készülék elől, vette a kabátját, kezébe egy lécdarabot, s már indult is. Segítséget kértek – nem lehet otthon maradni. Hogy ott lőni fognak? Senki sem kerülheti el a sorsát. Ha úgy volt elrendelve, úgyis meghalunk, ha meg nem, akkor úgysem árthat a golyó.

A segítségkérés az ügyintézésben is csodát művelhet. Az erdélyi, aki járatlan a bukaresti életszabályokban, általában úgy próbál ügyet intézni, ahogy azt otthon megszokta: átad egy halom papírt a hivatalban, precízen elmondja, mire van szüksége, és csak csodálkozik, mikor azt hallja: „Hát uram, ezt nagyon nehéz lesz elintézni. A főnök nincs itt, nem tudom, mikor jön, nem tudom, kihez vigyem, nem tudom, kinek adjam” – és egyáltalán: nem tudok semmit, és különben is, mi közöm nekem ehhez az egészhez? S ha erre a gyanútlan jámbor a hivatali kötelességre mer hivatkozni (mert, ugye, otthon az szent dolog!), akkor holtbiztos, hogy minden elveszett. Mert akkor hirtelen felcsattan a hivatalnok, akár férfi, akár nő, és már kiabál is, mégpedig a számára elérhető legmagasabb hangfekvésben: „Hol képzeled magát, uram? Azért jött ide hozzám, hogy kioktasson engem, mi az én kötelességem? Hát nem tudom én, mi az én kötelességem? Nézzünk oda! Na, viszontlátásra, befejeztük!”

A bukaresti ember ugyanis talán semmit nem utál jobban, mint azt a szót, hogy

kötelesség. És ez teljesen érthető ebben a kultúrában. Hiszen a kötelesség személytelen, formális viszony, a bukaresti ember pedig nem szeret, nem tud, és nem is akar ilyen relációban mozogni. Ahhoz, hogy boldogulni lehessen vele, először személyessé kell tenni számára a problémát, úgy, hogy érezze, hogy ez a dolog neki valahogyan személyét érintő ügyévé vált. Ennek legegyszerűbb módja, hogy az ember segítséget kér tőle: nem a hivatalnoktól, hanem az embertől. Például úgy, hogy az ügyintézését ilyenformán kezdjük: „Drága asszonyom, van nekem egy nagy problémám. Tudom, hogy nem könnyű megoldani, de Maga talán tud rajtam segíteni.” Erre a válasz már ilyesmi: „Mondja, miről van szó, ha tudok, segítek.” És ettől kezdve sínen van a dolog. A probléma személyessé tételének más módjai is vannak. Egy külföldi szappan, egy tábla csokoládé, egy akármilyen „kis figyelmesség” („o mică atenție”) nagyon jól betölti ugyanezt a szerepet, ha a megfelelő formát is ismerjük hozzá. Nagy tévedés volna ebben mindjárt korrupciót látni. Van persze Bukarestben is korrupció, olykor elképesztő méretekben. De ez nem az. Ez inkább egy gesztus, egy rítus, amelynek szimbolikus értéke jóval nagyobb, mint az ajándék közvetlen használati értéke. Annak jele, hogy én most veled nem mint intézménnyel, hanem mint emberrel szeretnék kapcsolatba lépni. Embertől emberig – „de la om la om”.

Lassan egy éve lesz, hogy elkerültem Bukarestből. Néha megkérdik tőlem élcelődve, nem vágyom-e vissza. Meglepődnek, mikor azt válaszolom, hogy olykor igen. De mi hiányzik? Hát az emberek. Persze, persze, ott a román értelmiség színe-java. Elmosolyodom. Hogy is tudhatnám megmagyarázni, hogy nekem azok a rosszul öltözött, tülekedő, sorbanálló, veszekedő, síró-nevető egyszerű emberek hiányoznak inkább?

Korunk 1991/7. 821–828.

Románul: *Cumpăna I* [Korunk, 1994]. 212–219.

Németül: *Siebenbürgen. Magie einer Kulturlandschaft.* Korunk, Klausenburg [1999], 143–154.

(Ahogy ma látom – 1995)

(Ez a kiegészítés még 1995-ből való. Akkor gondoltam rá először, hogy kötetbe gyűjtöm addigi írásaimat, de aztán félretettem mégis, mert még nem telt el elég idő ahhoz, hogy megfelelő távlatom legyen hozzá. Ehhez az íráshoz azonban megírtam az alább következő folytatást, és ehhez most sincs semmi hozzátennivalóm.)

Úgy gondolom, ezen nemigen volna mit másképp látnom ma sem. Tartozom azonban vele, hogy kiegészítsem néhány észrevétellel. A fentebb csokorba szedett tapasztalataim nagyrészt a forradalom előtti időből valók. 1990 októberében Kolozsvárra költöztünk, azóta nem tudtam közletről és folyamatosan követni, mi történik ezekkel az emberekkel az új körülmények között. Ritkán utazom Bukarestbe, de így is volt alkalmam megfigyelni néhány nem éppen örövendetes változást.

Hallottam például egy olyan esetről, szavahihető forrásból, hogy az egyik tízemeletes

tömbházban elakadt a lift, és benne rekedt egy ott lakó arab diák. Nosza összefogtak a lakók, hogy itt a nagy alkalom, addig nem engedjük ki, míg nem fizet 500 dollárt. Elkezdődött az alkudozás, amely öt óra hosszat tartott, miközben – tudván, hogy valami nagy célért történik – a lakók vállalták az áldozatot, zokszó nélkül gyalogoltak a kilencedik-tizedik emeletre, az alkudozásban egy nyugalmazott ügyvéd volt a közvetítő, végül a diáknak sikerült lealkudnia a summát 175 dollárra, és akkor kiszabadították. Csak hüledeztem, mikor ezt hallottam, és arra gondoltam, Istenem, mi lett ezekből a szegény emberekből! Hiszen azelőtt teljesen elképzelhetetlen volt, hogy ilyen helyzetben a segítségnyújtást egyáltalán feltételhez kössék, nemhogy ilyenhez. Más esetek is jelzik, hogy a pénz, a gyors meggazdagodás csábítása mennyire telibe kapta az embereket. Nem hinném, hogy ezen sok csodáltnivaló volna, elég csak arra gondolni, hogy miután éveken át csak az üres boltokhoz szoktak hozzá, egyszer csak ott látják a kirakatokban azokat a csudaárúkat, amelyeket a tévében, különösen a műholdas műsorokban folyton reklámoznak, és nekik még a megélhetésre is alig futja. A külföldiekről, például az arab diákokról azt hiszik, hogy azoknak dugig van a zsebük dollárral, s az irigység ilyen torz viselkedéshez vezet, vagy az olyanokhoz, mint a diáknegyedbeli konfliktusok voltak a román és arab diákok között (amiben azonban egyes arab diákoknak is megvolt a maguk szerepe).

A bukaresti ember a külföldiekhez különben is mindig ambivalensen viszonyult: egyrészt volt benne egyfajta tartózkodás, valami lappangó xenofóbia (ami ebben a kultúrában nem dicséretes ugyan, de érthető, hiszen az uralkodó réteg, amely számunkra elképzelhetetlen módon szipolyozta ki a föld népét, évszázadokon át idegenekből állt), másrészt meg ugyanakkor nagy csodálattal viseltetett minden iránt, ami külföldi, a rágógumitól a farmernadrágig. E vegyes érzelmek egyesítésére az irigység felel meg a legjobban, hiszen ha valakire irigykedünk, abban benne van annak elismerése is, hogy van rajta mit irigyelni, de az is, hogy ettől még nem szeretjük őt különösebben.

Ez azonban természetesen csak a külföldiekre vonatkozik, rám mint „hazai márkájú” magyarra nem. Tizennyolc év alatt a bukarestiekkel, az utca emberével nekem legalábbis semminemű konfliktusom nem volt magyarságom miatt. (Egyszer szólt rám a troliban egy férfi, hogy miért beszélek magyarul, erdélyiesen lágyított mássalhangzókkal színezve román beszédét.) Azt viszont többször tapasztaltam, hogy hirtelen mekkora becsbe kerültem, mihelyt kiderült, hogy magyar vagyok. Olyankor rögtön elmondták, hogy a magyarok (vagy az erdélyiek) mennyire mások, mint ők, hogy azok milyen jól tudnak sütni-főzni, meg ilyeneket. Ez a viszonyulásuk érdekes módon nagyon jól megfért együtt azzal, hogy közben a Ceaușescu-féle magyarellenes propagandának is megvolt rájuk a hatása, különösen a folyton tudálékoskodó középértelmiség és hivatalnokok (főleg férfiak) körében. Ez az elvont, semmihez sem köthető és nem általános „magyarellenes” beállítódás azonban elsősorban Magyarországgal volt kapcsolatos, amelyről szintén nem tudtak semmit az egy rosszon kívül.

1990. március 22-én, mikor a vásárhelyi események ürügyén/okán a rendezők a fél

országot kibolondították az utcára (Erdély védelmére, úgymond), együtt mentünk valakivel az utcán, magyarul beszélgetve, mikor egyszer csak szembe találtuk magunkat egy zászlós-lobogós csoporttal, lelkesen kiabálták, hogy ők bizony inkább meghalnak, de Erdélyt nem adják senkinek. Hirtelen támadt aggodalmára megnyugtattam (nem bukaresti) barátomat, hogy ezektől mi itt nyugodtan beszélhetünk továbbra is magyarul, mert nekik velünk mint hús-vér magyarokkal semmi bajuk, aki ellen ők tüntetnek, azt nem lehet megverni, mert az a magyar csak egy absztrakció. Nem is történt semmi, elhaladtak mellettünk, azt sem mondták, menjünk odébb. (Később egy kolozsvári román fiatalember elmesélte nekem, hogy ebben az időben őket elfogta a nevetés, mikor a tévében a bukaresti tüntetőket látták, mert biztosak voltak benne, hogy azoknak ott fogalmuk sincs, miért és mi ellen tüntetnek.) – Nincsenek rá adataim, de tekintve a bukaresti nép hiszékenységét és azt, hogy öt éven át mivel etette a sajtó meg a tévé, tartok tőle, hogy ma már ez a dolog is másképp van egy kicsit. És hozzátenném, hogy itt végig a köznépről beszéltem, nem az újságírókról vagy a politikusokról.

Ebben az írásban azt próbáltam meg lehetőleg plasztikusan bemutatni, hogy az a kultúra milyen lényeges pontokban tér el a mienktől. Ezeket a különbségeket nekünk mindig szem előtt kell tartanunk, ha eredményesek akarunk lenni kapcsolatainkban. A bukaresti (regáti?) kultúra nem jobb, mint a mienk, nem is rosszabb semmivel, hanem egyszerűen *más típusú*, és korántsem egyedülálló a világon. Szemben a nyugati típusú, ún. szűk kontextusú kultúrákkal („low context cultures”), amelyek az individualizmuson alapulnak, ahol az egyén szigorúan csak egy jól körülhatárolt, kevés emberből álló csoporttal van bizalmas, de ugyanakkor pontos szabályokat követő kapcsolatban, a nem nyugati, tág kontextusú kultúrákban („high context cultures”) az ilyen kapcsolatok szinte az egész közösségre kiterjednek. Valamikor ilyen volt a magyar kultúra is, ma már nem ilyen, de nem is olyan, mint a nyugati, hanem valahol félúton van, ami nem biztos, hogy jó hatással van az emberi („magyar–magyar”) kapcsolatokra. Mi a nyugati fajta kultúrát túl hidegnek, ridegnek, merevnek érezzük, a tág kontextusút viszont (például a bukarestit) bosszantóan bizalmaskodónak, indiszkrétnek, sőt sokszor egyenesen pimasznak, az ember bőre alá bújónak.

A kétféle kultúratípus a konfliktusok lebonyolításának két külön stílusával is jellemezhető. A nyugati *problémaorientált*: az embereket nem érdeklik a „mellékkörülmények”, csak azt tartják szem előtt, hogy a probléma megoldódjék, és erre szinte módszeresen törekszenek is. S ha az egyezés megvan, azt rögtön alkalmazni is kezdik, ez hozzátartozik a dolgok természetes folyásához, mert „az idő pénz”. Ezzel szemben a tág kontextusú kultúrákban a konfliktusokban való viselkedés *relációorientált*: a probléma azonnali megoldódásánál sokkal fontosabb, hogy a felek közötti reláció mielőbb rendeződjék. (Az ilyen kultúrában az ember sokkal könnyebben elfogadja, hogy legyen egy

egyelőre megoldatlan problémája, mint azt, hogy emberi kapcsolatai rendezetlenek legyenek: ezt egyszerűen nem bírja elviselni.) Mi nehezen értjük, hogyan tudhat rendeződni a reláció, ha a probléma nem oldódik meg. A dolog titka az, hogy a rendezéshez (pontosabban a rendeződési folyamat elindulásához) itt bőven elég a megoldás kilátásba helyezése, a jó szándék kinyilvánítása. Idő van, korlátlan mennyiségben, nem drága, nincs is kicentizve, ráérünk kivárni. És csodálatosképpen egy idő után a probléma általában megoldódik valahogy, szinte magától, senki sem tudja, hogyan, mikor eljön az ideje. Az idő eljövetele viszont kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan, mert ez az élet csodái közé tartozik: „Nem hozza el a nap, amit elhoz az óra” („N- aduce ziua ce aduce ora”), sőt: „Mikor úgy fordul a szerencse, nem hozza el az év, amit elhoz az óra” („Cînd norocu-și schimbă pasul, n- aduce anul ce aduce ceasul”).

A magyar konfliktuskultúra pedig valahol a félúton van e kettő között: az igazi problémaorientáltsághoz még nincs benne elég hideg, céltudatos módszeresség és higgadság, az igazi relációorientáltsághoz pedig már nincs benne elég őszinte készletelés és belső ösztönzés a másik emberrel való tisztázatlan viszonyok rendezésére, mert már nincs meg az a szolidaritásérzés, amely a közösség egyes tagjait hagyományos értelemben vett közösséggé fogja össze. (E lágymeleg állapot miatt konfliktusainkat gyakran az izgágaság és – hogy úgy mondjam – egyfajta stílustalanság jellemzi, ami kívülről nézve sokszor a kulturált formák hiányának látszik, nem tudom, vajon nem helyesen-e.)

Mindezeket azért említem meg, mert a konfliktusokat mindig bonyolultabbá teszi, mikor az egyik fél az egyik stílust alkalmazza, a másik meg a másikat. Ilyenkor előbb-utóbb mindegyik felet a gutaütés környékezi, látván, hogy a másik féllel egyszerűen nem lehet semmire sem menni, mert én bármit ajánlok neki, ő arra valami teljesen oda nem illő lépéssel fog válaszolni. (A különböző konfliktus-megoldási stílusokról és ezek ütközéséről nagyon tanulságos olvasmány David W. Augsburger könyve: *Conflict Mediation Across Cultures. Pathways and Patterns*. Westminster/John Knox Press, Louisville, Kentucky [1992].) Nem azt mondom, hogy tehát váltsunk stílust, hiszen mi magyarok vagyunk, mi nem viselkedhetünk románul (legalábbis egymás közti relációinkban; hogy a románokkal való relációinkban magyarul kell-e viselkednünk vagy románul, az már bonyolultabb kérdés, mindenesetre eddigi tapasztalataim szerint mindig sokkal többre mentem velük, ha románul viselkedtem, mint ha magyarul). Azt sem várhatom, hogy a románok másképp viselkedjenek, hiszen ők meg többek között éppen attól románok, hogy így viselkednek, románul (vagy ahogy Karácsony Sándor mondaná: ebben a román tetterendszerben mozognak). Azt azonban fontosnak tartanám, hogy ha nem is minden magyar, de legalább a politikusok (erdélyiek és magyarországiak egyaránt!) ismerjék legalább annyira a román kultúrát, hogy előre tudják látni, mit jelenthet és milyen reakciókat válthat ki valamely lépésünk, akár egy kijelentésünk a másik oldalon, és az eredményesség érdekében ezt mindig tartsák is szem előtt, mert sokszor a többféleképpen is megtervezhető formán múlik, hogy ugyanazt a tartalmat szívesen

fogják-e fogadni, vagy heves elutasítással. Én nem hiszem, hogy „a románokkal” lehetetlenség szót érteni. Az igazi kérdés az, hogy *mi* tudunk-e. Mindenki természetesnek tartja, hogy ha valamely más nyelvű kultúrához tartozó személyekkel szót akar érteni, legalább valamennyire meg kell tanulnia azt a nyelvet. Amíg a nyelvet nem tudom, nem csodálkozhatok rajta, ha nem tudok velük szót érteni. Ez azonban a kapcsolattartásnak csak a legalsó, szorosan utilitárius szintje, eddig a csencselők és feketéző bizniszelők is eljutnak. A politikusnak azonban nemcsak a másik kultúra beszélt nyelvét kell már-már tökéletesen ismernie, hanem a viselkedés, a társadalmi relációkban való mozgás, a kapcsolatépítés, az ügyintézés stb. grammatikáját is, ha eredményes akar lenni. Ezt pedig azért hangsúlyozom, mert többször volt már alkalmam megütközni rajta, hogy komoly erdélyi magyar emberek azt mondták: az nagyon káros, ha valamely politikusunk több időt tölt el Bukarestben, mert ott ráragad a balkanizmus, hajlékonyabbá válik, az ott kialakított személyes kapcsolatok olyan irányban befolyásolják, hogy több megértéssel és jóhiszeműbben fog viszonyulni partnereihez, és ezzel eltávolodik a mi ügyeink igazi képviselőjétől, átalakul „tájbasimulóvá”. Nem tudom, mit érthet vajon ügyeink igazi képviselőjén, aki így fogja fel, de az ki van zárva, hogy az eredményességet is beleértene. De ha ez nem fontos, akkor meg minek megyünk mi egyáltalán Bukarestbe? Hiszen még biztonságosabb, ha ki-ki behúzódik a maga kis vackába, kuckójába, RMDSZ-székházába, s ha onnan soha ki nem dugja az orrát, rádiót sem hallgat a Kossuthon kívül, tévét sem néz a Dunán kívül, akkor biztosan nem fog elrománosodni. De vajon ezért harcolunk? Nem azért, hogy szabadok legyünk?